

C. Sandu-Aldea

— Două Neamuri —

Știu că dela un caz individual nu ai dreptul să induci la o clasă și Flaubert a spus-o mai bine decit oricine: „Dela un caz particular nu trebuie indus nimic general și aceia care se cred, prin aceasta, progresivi, merg impotriva științii moderne, care cere să îngrămădești multe fapte înainte de a stabili o lege“. Așa dar, dacă un scriitor alege *un* tip mizerabil dintr'o clasă oarecare, aceasta nu-mi dă dreptul să induc concepția scriitorului despre acea clasă. Cine, de pildă, alege *un* stăpîn rău, *un* țaran rău, etc. nu înșamnă că și are cutare concepție despre clasele din care și-a luat eroii. (Totuși, eu voiu exagera de loc, chiar în acest caz, dacă voiu conchide că scriitorul care *s'a întâmplat* să aleagă un stăpîn, pentru a zugrăvi răutatea, nu e un iubitor al acelei clase, precum unul care ar alege un țaran, în acelaș scop, nu e un om care se prăpădește după țărănime). Dar dacă obișnuiește să-și aleagă pe cei răi din o anumită categorie, atunci, după „știința modernă“—fiindcă am în față o „*îngrămădire* de fapte“—am dreptul să „induc“ dela aceste mai „multe fapte“ la general, am dreptul să afirm că scriitorul, prin tipurile sale, îmi zugrăvește o *categorie* de oameni. Acest lucru l'am spus de mai multe ori: am spus că alegerea *frequentă* a unor tipuri, de pildă antipatice, din aceiași categorie socială, îmi arată cum privește scriitorul acea categorie. Și, mai am o cale, poate nu așa de sigură, de a face asemenea inducțiuni: Cînd într'o categorie socială, cutare tip e o excepție cu totul rară (să zicem: țaran... exploatare al arendașului), și în altă categorie, antagonică celei dintăiu, cutare tip e, iar, cu totul rar (să zicem: *arendăș*... exploatat de țaran), și cînd autorul *alege*, din categoria primă *tocmai* pe cel rău, și din categoria a doua *tocmai* pe cel bun,—atunci, iarăși, am dreptul să fac inducțiuni.—Cînd, vorbind în treacăt despre d. Sandu-Aldea (*în urma Plugului*), am caracterizat concepțiile sale asupra subiectului său, am făcut inducții de toate aceste feluri.

Despre *Două Neamuri* nu am de argumentat mult, în această privință. În arendașul Iani Livaridi și în boerul Măcieș, autorul nu ne dă „două cazuri particulare“, ci două categorii de

oameni, căci ne-o spune chiar din titlu: ei reprezintă „două *neamuri*” și apoi, printr'o greșală de procedeu artistic, căci nu era nevoie s'o spue pe față, autorul declară singur: „In acești doi oameni se răsfringeau sufletele a două neamuri deosebite... neamul Măciesilor și al Livarizilor” (pag. 215).—Această declarație, dealtmintrelea, apare de mai multe ori în acest roman.

Așa dar, personajele sale nu sînt „cazuri particulare” sînt tipuri *representative*.—Iar *acțiunea* nu e, nici ea, un „caz particular”, ci un „caz general”, e zugrăvirea unui fenomen social general. E vorba de proprietarii Romîni și de arendașii Greci.

Și personajele secundare conlucrează și ele la caracterizarea acestor categorii: Mișu, fiul lui Livaridi, crișmarul Nicoli, etc. caracterizează pe Greci, iar învățătorul, țărani, etc. caracterizează pe Romîni (și deci categoriile nu sînt numai sociale—arendași și proprietari—ci și etnice: Greci și Romîni)

Și acum, care este concepția, pe care d. Sandu Aldea vrea s'o ilustreze prin romanul său? E simplă și clară: Grecii sînt răi, prin definiție; iar Romîni sînt contrarul, tot prin definiție. Probabil că d. Sandu-Aldea și-a făcut această concepție numai despre Grecii care vin aci ca să se îmbogățească, căci altmintrelea lipsa de *realism* ar fi prea strigătoare: *Un popor, întreg*, nu poate fi numai bun, ori numai rău. Desigur că Grecii care vin să se îmbogățească, sînt un anumit fel de Greci, care trebuie să fie mai răi decît ceilalți, căci sînt o *selecțiune* specială. Așa dar «neamul» aci trebuie înțeles într'un senz restrîns: «neamul» grecesc care se împărășie în lumea mare pentru a exploata munca străină.—Și pe acești oameni, pe toți, nu pe unul numai, ceea ce s'ar putea *intîmpla*, d. Sandu-Aldea ni-i zugrăvește ca fiind *numai* răi, răi în toate privințele, din cap până'n picioare.—Inșă, este cu neputință ca un om—unul singur chiar—să fie *numai* răutate, căci nu este nici un om atît de mizerabil, incît să nu aibă—au spus'o alții—un grăunte de bunătate; și cu atîta mai mult este imposibil ca o categorie socială—fie și «neamul» lui Livaridi—să fie alcătuită *numai* din oameni care să fie *numai* răutate.—Celălalt «neam», neamul lui Măcieș, e *numai* bunătate, fără nici un procent, cit de mic, de răutate, ceea ce este iar și o imposibilitate. Și dacă d. Sandu-Aldea *concepe* așa personajele romanului său, d-sa păcătuște împotriva *realismului*, d-sa nu zugrăvește oameni reali, d-sa procedează în mod simplist, prin eliminări, făcînd abstracția de bunătatea *inerentă* oricărui om, mai ales oricărei categorii, și de răutatea *inerentă*, iarăși, ori cărui om și oricărei categorii.—Intr'o novelă, unde omul apare într'un aspect, două, al temperamentului său, această unilateralitate poate merge; într'un roman, unde ni se dă *istoria vieții* unui om, omul trebuie să fie așa cum este el, în totalitatea lui: fatal cu umbre și cu lumini,—unii mai mult cu lumini, alții mai mult cu umbre.—Exagerația în ambele senzuri, este caricaturizare—ea se mai numește și romantism. Dealtmintrelea, este drept, mai toți scriitorii au fost inai mult sau mai puțin romantici, în acest senz,—unii au ajuns la extrem, ca Flaubert în

Bouvard et Pécuchet, care, desigur, este opera lui cea mai slabă. Iar realismul adevărat, comp'ect, nu l'a atins decit Tolstoi, care, de aceea, este cel mai mare romancier al omenirii. Și, să se arăte, în *Anna Karenina ori în Războiu și Pace*. Un singur om, din sutele sale de oameni, care să fie numai bun sau numai rău!

Dar să luăm această concepție a d-lui Sandu-Aldea așa cum este și să vedem dacă ea este îndreptățită, prin romanul său. Să vedem dacă autorul își justifică, în roman, intențiile sale, dacă zugrăvirea faptelor realizează această concepție. Dacă o realizează, atunci, *literaricește*, ea este îndreptățită. Și, pentru că presupunem că concepția autorului asupra oamenilor și a lucrurilor, nu s'a schimbat dela ultima sa operă (*În urma flugului*) până acuma, ne vom folosi, pentru a cânta cum își realizează d-sa această concepție, și de volumul său de nuvele.

Să analizăm tipurile mai principale și mai reprezentative: Iani Livaridi, Mișu Livaridi, și Macieș. Să vedem sufletul celor doi dintâiu, spre a constata în ce constă răutatea lor,—și sufletul celui din urmă spre a vedea în ce constă bunătatea lui.

Iani Livaridi a fost crescut în condiții de a deveni energie, econom și harnic; el mai învață cum să se îmbogățească turind munca altuia; prin urmare educația îl pregătește pentru a deveni un exploator ghibaciu și nemilos. Până aici vedem că avem de a face cu un om *tare*, cu o energie ireductibilă, cu unul din acele tipuri care ispitesc pana d-lui Sandu-Aldea și pentru care, după spusa admiratorilor săi, el are o simpatie artistică.—Livaridi e un om cu care nu se glumește: Cind prinde pe țărani cu caii în griul lui, îi bate de-i zvintă. D. Sandu-Aldea simte, pentru această faptă, o mare ură, întocmai cum am simțit noi pentru Mindrea, deși, o spunea nu știu care admirator-critic, Mindrea era în dreptul lui, căci avutul lui era *al lui*... Dacă e așa, atunci și Livaridi e în dreptul lui.—Livaridi exploatează pe țărani, mai cu samă se folosește, pentru aceasta, de faptul că țăranii n'au pășune. D. Sandu-Aldea înnegrește pe Livaridi, pentru aceasta—și are dreptate, căci și noi ne revoltăm, cum ne-am revoltat de purtarea lui Mindrea, deși criticii-admiratori vorbeau de «dreptul» lui Mindrea, ceea ce ar putea reclama și Livaridi: dreptul de a impune orice condiții țărănilor, căci moșia era *a sa*. Livaridi e așa de rău, incit, pentru a face pe fiul său să vină dela Paris, întrebuintează, cu o mulțumire drăcească, o stratagemă extremă: face ca fiul său să fie înștiințat că el a murit: atunci, pentru moștenire, va veni,—zice Livaridi triumfând de răutate... Cred că e o exagerare, o caricaturizare, care nu se justifică prin firea lui Livaridi... dar să trecem...

Atitudinea d-lui Sandu-Aldea față cu Livaridi e cu totul alta decit față cu Mindrea,—iar acești doi oameni, totuși, sint din același categorie socială și, mai ales, sufletească... Pe Mindrea, autorul îl absolve, pe Livaridi nu! Mi-a dat dreptate, căci

odată am spus că, dacă pe Mîndrea l'ar fi chemat Ghidale, nu l'ar fi ertat... El bine, Ghidale din Moldova, în Muntenia se numește Livaridi... Fiindcă Livaridi e grec, lui nu i se iartă.

Fiul sau Mișu, utilizat de d. Sandu-Aldea pentru a zugrăvi acelaș «neam» străin, nu zugrăvește acel «neam». Neamul acela e fără inimă, dar e tenace și economic.—așa-și face averile. Iar Mișu e un cheltnitor, un stricat, un om care e în stare să compromită averea agonisită de tatăl său. El, în loc să se arunce, ca tatăl său, în exploatarea nemiloasă. (un moment numai s'ar părea că-și ia în serios rolul de ajutor al tatălui său : atunci se mindrifica), se plictisește, moare de dorul Parisului și fugi acolo, spre a petrece cu oameni care nu-s din «neamul» său, și întocmai ca dinșii. Așa dar, el nu poate fi *caracteristic* pentru zugrăvirea „neamului” lui Iani Livaridi. Mișu—nu vedeți?—s'a asimilat perfect tinerimii „dorco” a țării noastre!... Mișu caută să seducă pe o fată din sat—fata din florii a boerului Măcieș—ceea ce este, cu drept cuvînt, un stigmat de ticăloșie pe fruntea lui Mișu... Această dorință a lui, dealmintrelea nesatisfăcută, e zugrăvită, ceea ce e just, ca o manifestare mizerabilă,—dar mă mîier că d. Sandu-Aldea n'a văzut contradicția în care cade, căci boerul Măcieș a făcut acelaș lucru, izbutind până la capăt, cu femeea unui țaran,—dragoste din care s'a născut tocmai fata pe care o dorește Mișu. Și despre această «dragoste» a boerului Măcieș, autorul ne spune că a fost „o dragoste sănătoasă” ! Cum „sănătoasă” ? N'a fost un adulter ? E curios cum d. Sandu-Aldea se'ntreabă imediat pe pagina următoare : „Ce rău a făcut el (Măcieș) în lumea asta ?”. Ce rău ? Un adulter ! Și un adulter cu femeea unui rob, de care n'ai măcar frică, dacă lucrul s'ar descoperi ! E „a palmui pe un paralic” ! Dar iarăși, se vede că „neamul” din care face parte Măcieș, îl scuzează de această faptă ; mai mult : îi hărăzește un merit !

Boerul Măcieș: dar acesta e o țesătură de neconsecvențe. El e *bun*, el simbolizează un „neam”, pe care autorul vrea să-l încerce cu toate calitățile. Să vedem cum reușește : Am văzut că a comis, cu aprobarea entuziastă a autorului, un adulter. Are o fiică, el știe că are o fiică și, cu toate că stă la o palmă de loc de moșia sa, pe care a dat'o în arendă, și cu toate că vine adesea pe la moșie, el nu și-a văzut încă pe fiica sa care are 18 ani,—acum abia o vede, din întîmplare ; dacă nu venea întîmplarea, tot n'o vedea. Și atunci, ce acces de sentimentalism din partea boerului Măcieș ! Parcă ar fi umblat cu opinci de fier după ea, în lumea largă, și, însfirșit, ar fi găsit'o... Dar acest boer Măcieș, așa de iubitor de țărani săi, dă în arendă moșia—cui ? lui Livaridi, exploatatorului fără milă. Dar chiar dacă n'ar fi știut cui dă moșia, un iubitor de țărani tipic, simbolic, cum vrea să ni-l arăte d. Sandu-Aldea,—autorul ne spune că Măcieș simțea pentru țărani „o iubire ca de frate”,—ar fi dat moșia, pe care se află iubiții săi țărani, fără nici o condiție rela-

tivă la tratarea lor din partea arendașului? I-ar fi lăsat la discreția lui, încit să le impună orice dijme ar voi arendașul și orice condiții de muncă, folosindu-se de pășunea, pe care, fără aceste condiții, nu le-o inchiria?—Și, încă ceva: Măcieș *nu știe* de teribila secetă care ține toată vara,—Măcieș care stă la o palmă de sat, care iubește așa de mult pe țărani! Așa dar, intenția sa de a zugrăvi două «neamuri», unul numai bun, altul numai rău, nu și-a indeplinit-o d. Sandu-Aldea El a voit să *clasifice*—și a făcut greșala de a amesteca însușirile unei clase cu ale celeilalte: ceea ce face Livaridi a făcut Mindrea; ceea ce face Mișu fac toți feciorii de bani gata, a făcut și boerul Măcieș; ceea ce a făcut boerul Măcieș a voit să facă și Mișu; de chinurile țaranilor e vinovat și boerul Măcieș, etc... Și boerul Măcieș caracterizat prin unele lucruri ca bun, vrea să fie caracterizat tot ca bun și prin alte lucruri, care autorului îi servesc să caracterizeze pe alții ca răi...

Așa dar, după ce se abate dela realitate, concepind oameni numai buni, ori numai răi, d. Sandu Aldea nu reușește, cel puțin, să-i creeze așa cum i-a conceput. Logica caracterului nu e respectată: oamenii săi fac lucruri protivnice caracterului lor (și contradictorii între sine), pe care, încă odată repet, autorul vrea să ni le dea ca consecvente cu acel caracter.

Și aceasta, mi se pare că vine dintr'o calitate și dintr'un defect ale autorului. Calitate: autorul, ispitit de unele atitudini, pe care le vede bine și care îi plac, le zugrăvește; scana când boerul Măcieș își recunoaște fata e oarecum dramatică, e o scenă «artistică», etc. Defect: autorul n'are spiritul sintetic, alitucidinile și faptele personajelor sale nu se topesc la un loc, în concepția sa, pentru a ne da tipuri; ele stau alătura, separate, parcă în diferite compartimente ale creierului său,—și le zugrăvește una după alta—și ele, cum am văzut, adesea nu rimează. D. Sandu Aldea nu poate descoperi *suffletul* în dosul multiplelor atitudini și fapte ale personajelor sale, căci el este numai un puternic tip *receptiv*, și anume vizual.

Cu toate acestea, nici în redarea atitudinilor nu e în totdeauna artist,—și, mai ales atunci când vrea să *combată* (căci vom vedea că romanul său e *à thèse*, o operă de propagandă). Discursul lui Mișu, ținut la Paris, într'o societate de *viveurs*, nu este „adevărat“, e o încercare de caricaturizare.—Munca cîmpului e zugrăvită ca o idilă, căci vrea să poetizeze viața de țară, uitînd că această idilă, pe moșia exploatatorului Livaridi, face un efect asupra cetitorului care neutralizează efectul general al operei: suferința ce rezultă din exploatare.—Discursul lui Mișu împotriva țaranilor (cam în aceiași termeni în care un critic-admirator acuza pe țărani, pentru a apăra pe Mindrea—și deci pe Sandu-Aldea), în loc să arate firea egoistă și rea a lui Mișu, este o pagină de gazetărie rece, încit Mișu nu ne apare ca un om rău și plin de ură, ci ca un fonograf al frazeologiei ziaristice. Tristeța lui Mișu, cînd stă la țară, că... uită franțuzește,—o ca-

ricaturizare atît de eftenă, încît mă miră mult la d. Sandu-Aldea, care e o fire de artist!—Și-mi vine o întrebare: Oare autorul, din ură pentru personajul său, nu devine o oglindă schimonosita, cînd oglindește așa pe Mișu?—cum, după propriile vorbe ale autorului, Mișu era o oglindă schimonosită, care reflecta prea urît pe tatăl său? (Și apropo: d. Sandu-Aldea, cînd vorbește de telegrama lui Livaridi despre moartea... sa, nu e și el, ca și Mișu, o oglindă schimonosită a lui Livaridi?).

Dar, în schimb, ce admirabile descripții de natură!

Nu există mai frumoase în literatura noastră; mai ales de felul celor ale d-lui Sandu Aldea. Am făcut această din urmă restricție căci d. Sandu Aldea, cum am spus mai sus, e un vizual pur receptiv. Natura, în opera sa, nu e un „état d'âme“ ca la Sadoveanu; el zugrăvește natura pentru natură. El nu *umanizează* natura decît foarte rar,—ca, de pildă, cînd scrie că sub atingerea coasei, florile cădeau „fulgerate, triste“, ori cînd, zugrăvind aspectul începutului de iarnă, ne spune: „Și nu trecu mult și tufanele *muriră de frig*“,—ceea ce e și de o rară conciziune.

Pe dinsul îl interesează forma și culoarea—aspectul pictural al naturii—și aici e maestru. Iată descripția unei holde: „Holda verde se legăna ușor în bătaia vîntului, învălura, susura, avea o mlădiere de apă. În spicele fragede se frămînta viață nouă, se plămădiau milioanele de boabe arămii, aur sunător închegat clipă cu clipă din sucii pămîntului și din lumina soarelui. Și peste toate plutea o liniște mare ca într'un altar uriaș, din toate se desprindea farmecul puternic al pămîntului negru și rodnic, etc.“.—Sau cînd, și mai scurt, zugrăvește aceeași holdă: „apele de zmarald ale grîului“.—Uneori d. Sandu-Aldea are comparații de o sugestivitate rară: „Se duse apoi la fereastră și trase perdelele groase. Strălucirea zilei năvăli în odaie, veselă, însuflețitoare ca un uriaș hohot de rîs de soare“.—Nu mă pot opri de a mai transcrie cîteva aspecte de natură, redată fericit: „Soarele răsărea, aprindea focuri de diamante în stropii de rouă, însuflețea orice firisor de iarbă“.—„Depart, se zărea un puț cu cumpănă, ca o cruce subțire, înaltă și strîmbată de vînturi“.—„Cînd și cînd, cite-o ciocirleie venea glonț spre pămînt, ca moartă“.—Sau această în adevăr admirabilă observație, atît de bine redată: „*Trenul fugea... Pămîntul, înnegrit de pluguri, aștepta sămînta de grîu. Locurile despărțite prin coamele răzoarelor, păreau că se învîrtesc, alunecînd repede în urma lor...*“ Și aceasta încă, poate și mai prețioasă: „Soarele se marea, se înroșea, scapăta și, din pragul asfințitului, *se uita cu un ochiu uriaș spre lumea imprăștiată pe ogoare. Rotundul lui rămînea în ochi, și ori încotro te uita, îl vedeai ca un ban mare de aur care fugea, odată cu privirea, peste grîu, peste porumburi, peste niști...*“ Și ce păcat că autorul scrie mai departe această banalitate: „Acest sfîrșit de zi avea o măreție de taină dumnezeiască!...“

(Dealtmintrelea, autorul are adesea asemenea accese de lipsă de gust dar nu mai fac citații—ajunge că am stricat farmecul cu aceasta din urmă...).

Dar, cum am spus, de multe ori zugrăvirea naturii e... pentru a fi zugrăvită, nu e necesitădă de nimic, nu servește nici a exprina stări sufletești, nici a *incadra*--și deci a complecta și a relieva—viața, nici măcar a scoate efecte de contrast. Aceasta face ca romanul său să fie scris parca în felii: natură, acțiune, natură, etc.

Dacă, cu cea mai mare bunăvoință din lume, am putea găsi rațiunea acelei admirabile descriții a holdei, pe care am citat-o—ca mijloc (poate!) de a zugrăvi prozaismul lui Livaridi, prin contrast cu poezia naturii, ceea ce o pot acorda cu mare greutate; apoi zugrăvirea „puțului cu cumpănă”, a „ciocirlei”,—nu pricep ce *rol* au. Dar sistemul d-lui Sandu-Aldea e: Dacă un episod se petrece pe drum, el se simte dator să zugrăvească *numai decît și întotdeauna* tot ce se vede de pe acel drum... și efectul displăcut e că ai impresia că acest procedeu e un fel de *tic* al autorului. Ca să fie mai bine înțeles, să dau un exemplu unde zugrăvirea naturii are rol: Bucata citată mai sus, unde e vorba de invirtirea ogoarelor, căci așa se văd ele din tren, are un înțeles, căci ea ne sugerează *repezițiunea* cu care merge trenul,—iar cu acest tren fugea Mișu la Paris, fugea așa de repede, cu o inimă așa de ușoară! Aci, deci, evocarea repezițiunii este un adaos fericit pentru creșterea impresiei noastre!

Uneori d. Sandu-Aldea, din cauza *ticului* său, zugrăvește natura așa de *separat* de viața ce se desfășură, că se întâmplă că natura să-ți soliciteze un sentiment contrar decît viața ce se desfășură.—fără ca această contrarietate să dea naștere unui contrast artistic. Așa este aspectul de *idilă* al muncii țărănilor pe care, pe de altă parte, autorul vrea să ni-i arate ca *robi* ai pămîntului.

Dar... toate acestea le răsplătește împărătește prin cîteva pagini de o artă incomparabilă, în care, natură și om se completează, se încadrează perfect, dîndu-ne una din cele mai rare pagini de poezie care s'a scris în rominește. E scena de dragoste de sub cireșul din grădina Mărioarei! E împăcarea a doi învrăjbiți—care se iubesc așa de mult!--în sârbătoarea firii primăvăratică... Cireșul, care e unul din personajele romanului, asistă, fericit parcă de fericirea copiilor săi, la topirea acelor două suflete, care vor fi așa de nefericite! Nu pot cita aci bucata, că e mare, și n'o mai comentez, c'ar fi un sacrilegiu: cetiți-o: pagina 183 și următoarele...

Dar—ah! ingraturidunile acestei meserii: „critica“!--dar dacă d. Sandu-Aldea zugrăvește așa de bine aspecte ale naturii, cînd e vorba să ne dea un tot, un *ansamblu*, o *sinteză*,—nu mai reușește așa... Cetiți, zugrăvirea satului Vultureasca, și nu veți vedea satul! E acelaș defect, pe care l'am observat la zugrăvirea personajelor: vede atitudini, dar nu le poate închea într'un

tot; aci: vede aspecte, dar nu le poate combina într'un tot, — căci nu poate insufla viață, mai just: nu poate prinde viața care rezultă din reciprocitatea lucrurilor. Ce bine — încă — zugrăvește o grădină!... Dar un sat e un tot, e sumă și se pare ca d. Sandu-Aldea vede admirabil, dar cimpul vederii sale e mărginit; el nu poate vedea decit consecutiv, și nu vede perfect decit natura.

Pentru natură, el are un fel de afinitate; simțul lui pentru natură e așa putea zice, animalic, dacă acest cuvint n'ar putea fi luat în înțeles rău. Vreau să spun că el are un simț special, mai inferior, dar profund, prin care vede și aude ceea ce noi nici nu banuim... Dar mai bine să spunem că simțurile lui sînt așa de puternice și așa de *proaspete*, încît îi aduc senzații care, pentru simțurile noastre amorțite — nu există... În liniștea complectă a naturii, — ei fericitul! — aude „viața tainică a sămănăturilor care nu încetează nici o clipă“; ia spicele de grâu, ei vede cum „se frământă viața nouă“, cum „se plămădesc milioanele de boabe arămii“. — „Nu se poate spune prin vorbă ceea ce soarbe un suflet omenesc prin ochi, prin auz, prin miros, prin adanca, dulcea și tainică înflorare a tuturor simțurilor“ — cînd e în mijlocul naturii... Acestea le spune d. Sandu-Aldea, și în aceste cuvinte se zugrăvește pe sine însuși, poate fără să vrea...

Dar acest scriitor nu este numai, bine înțeles, un pictor al lucrurilor din natură; deși foarte rar, dar sînt în romanul său bucăți de adevărată poezie: poezia primăverii, în paginile deja amintite, unele îi se zugrăvește cea admirabilă idilă de sub cireș; visul Mărioarei murinde în care imaginea acestui cireș al fericirii ei îndepărtate face o duiosă impresie. — ca valsul din Faust cînd Margareta e nebună în închisoare; melancolia boerului Măcieș, cînd, după moartea nevastei sale, „trecea acum ca o umbră prin odăile mari, reci și pustii... etc.“ — o pagină, e drept, à la Sadoveanu, și mai slabă decît ale acestuia, care, în acest gen, e inimitabil, — dar frumoasă, totuși, și sugestivă, etc. etc.

* * *

„Două Neamuri“ nu e un „roman“, pentru că autorul, cum am spus, nu poate redă personaje vii, consecvente, pentru că nu le vede în totalitatea lor, nu are puterea de sinteză prin generalizare, adică putere de a vedea caracterul în dosul faptelor ori atitudinilor personajelor sale; pentru că autorul e atît de receptiv, în cît nu poate eși din *imaginii*, ele sînt mai tari decît din-sul. Și aceasta e atît de adevărat, încît *intriga* îi se pare numai un artificiu, care servește autorului ca mijloc de a-și înșira imaginile sale. Iar imaginile cele mai interesante pentru el sînt ale naturii, așa încît acest „roman“ este, mai degrabă, o compozițiune în genul pitoresc, cu *pretextul* unei intrigi. Zugrăvirea naturii e parcă, ea, intreruptă de viața omenească zugrăvită, și nu invers. Uneori autorul utilizează și pe „om“ tot pictural, în

afară de economia „acțiunii“ romanului: Zugrăvirea, de pildă mai pe larg decît e necesară, a unui băețuș, care n'are alt rol decît că chiamă pe Livaridi la curte, etc.

Dar, să nu se creadă că așa voi să susțin că d. Sandu-Aldea nu cunoaște ori că nu poate reda viața. Că nu cunoaște toată viața, pe care vrea s'o redea în romanul său,—e sigur. Așa de pildă, scena de „despărțire“ la Paris, dintre Mișu și prietenii săi, e absolut falsă, pentru că e absolut moartă; autorul ne dă o „compozițiune“ laborioasă și gazetărească, care, firește, e lipsită absolut de viață.—Dar cunoaște admirabil viața de țară, viața, mai ales, țărănească. Dacă o scenă ca „sortii“ e slabă, în schimb ce vii sînt alte scene; de pildă paginile, unde autorul ne zugrăvește coasa (deși se sfirșește mai slab), adică capitolul „Tineretă“...

D. Sandu-Aldea zugrăvește bine, puternic și viu, și simple aspecte ale unor personaje, ca acel băețuș care fugea în urma docarului și „ținea pumnii strînși și capu'n piept, ca un cal tare'n gură“.. Vedeți imagina suggestivă?... Ori, de pildă, baba Iordăchioaia Țiganca, vrăjitoare și partătoare de vorbe din Vultureasca, din pricina căreia: «Vecine bune până mai eri se certau azi furcă... iar ea ridea atunci, zgriptoroaica, *sorindu-se pe prispa casei, trăgînd a lene din luleaua înnegrită și ținînd ochii închiși ca o vulpe care se prefăce că doarme*“... Se poate mai bine? Puneți-o pe pînză pe baba Iordăchioaia și veți avea un tablou de Grigorescu.

Dar nu numai aspecte, să zicem «instantanee», poate reda autorul, ci și fragmente de viață, și tot atît de bine. Cetiți paginile, în care autorul ne zugrăvește fericirea Mărioarei, cînd află ea că iubitul ei, Neculai, dus la flotilă, e sănătos; cetiți capitolul «Seceta», în care inclementa naturii, suferința satului și lipsa de inimă a arendașului (afară doar de cîteva exagerări din punct de vedere artistic) sînt redade și întrețesute perfect.—și în care, natură și om sînt așa de bine încadrate de data aceasta; cetiți, mai ales, admirabila scenă cînd învățătorul Curpen, după ce isprăvește scrisoarea către Neculaiu, din partea mamei acestuia,—înduioșat de atitudinea Mărioarei, care e de față, face acel adaos la scrisoare: «Vei mai ști că Mărioara lui Cri-văț e aci la noi; pune pe rășchitor niște canură pentru femeea mea. Mi-a șoptit să-ți spun și din partea ei... etc“... Și nu-i șoptise nimic din gură; îi șoptise cu sufletul și Curpen auzise!... Cetiți, însfirșit, acea dureroasă scenă, cînd Neculaiu vine în sat, în concediu, și nu mai găsește pe Mărioara, care murise fără ca el să știe!... „—Maică, măculiță... Mărioara...“ exclamă Neculaiu, —și autorul adaugă: „Stejarul mindru fusese frînt de furtună...“ Cele trei cuvinte, pe care catastrofa i le smulge din adîncul frii, sînt, în adevăr, un semn că stejarul—stejarul mindru și tare—s'a frînt... Dar simt că n'am spus nimic: cetiți pag. 279 și următoarele.

Dar—încă odată!—din aceste fragmente bune (sînt și unele

slabe) nu rezultă un roman, pentru că ele nu se grupează împrejurul unei idei centrale: «romanul» acesta n'are unitate de acțiune, nu este un *organism*, ale cărui organe (fragmentele) să lucreze toate într'un scop unic: viața! După cum am observat că natura și acțiunea sînt așezate, parcă, în felii; tot așa observ că diferitele acțiuni, și ele, stau *alătura*,—că și acțiunea e alcătuită din felii.

Un roman e sau biografic, cum e, de pildă *Dan* al lui Vlăhuță, sau dramatic, cum e, de pildă *Notre Cœur* al lui Maupassant (căci nu găsesc în rominește un exemplu). În orice caz, oricum ar fi romanul, el trebuie să aibă o unitate: totul să convergeze spre un scop, totul să fie explicativ pentru desnodămint. Acum, care e *ideia* d-lui Sandu-Aldea în „*Două Neamuri*”? Se va zice că tocmai: *Două Neamuri*... Desigur, dar aceasta trebuie să reiasă sau dintr'un roman biografic, sau din unul dramatic. Și ambele acestea, orice-ar reeși din ele, trebuiesc, mai înainte de toate, să îndeplinească condițiile unui roman,—condițiile oricărei opere de ficțiune, de altminterlea.

E scris «romanul» acesta pentru Livaridi ori pentru Măcieș, ori pentru Mărioara, ori pentru Neculaiu? Nu știu!—S'ar părea că pentru Mărioara,—dar atunci toate celelalte personaje și toată acțiunea ar trebui să servească ca fond pentru viața Mărioarei! Poate că eroul e satul Vultureasca? Dar atunci pentru ce personajele țărănești nu sînt reprezentative ale satului? Sau poate sînt doi eroi: *Două Neamuri*, adică Livaridi, (Mișu, Nicola) și Măcieș (plus satul)? Dar atunci pentru ce *drama* se concentrează în Mărioara, mai întăiu, și apoi în Neculaiu? Poate că iubirea acestora e „romanul”? Dar atunci pentru ce «*Două Neamuri*»? Și așa putea să fac toate ipotezele posibile și sînt sigur că le voi face în zădar!—Încă odată: povestea vieții Mărioarei *pare* că ar fi „romanul”, dar atunci ce lipsă de unitate! ce lucruri de prisos! ce înșelăciune de sine însuși, a autorului, care vrea să ne zugrăvească, „*Două Neamuri*”...

Și, ce înțeles are moartea Mărioarei?—ca să aleg numai una din greșeli de concepție artistică a autorului.—Că moare foarte natural, că a putut să moară, că trebuia chiar să moară de ceea ce a suferit,—da! Dar pentru ce autorului îi trebuie să moară Mărioara? Căci personajelor nu li se întimplă lucruri, care să nu fie semnificative pentru ceea ce vrea să spună autorul! Mărioara moare—literaricește—degeaba!

Pe lângă lipsa de personaje vii, unitare; pe lângă lipsa de unitate organică, acest «roman» mai are un al treilea defect: e *lezist*; autorul face propagandă prin el. Autorul se amestecă în acțiune, caracterizează *el* personajii, caracterizează *el* situații, face morală,—și adesea cade în gazetărie. Incepe chiar dela titlu, dar aceasta e permis, *numai* aceasta: Autorul are drept ca, în titlu, să și spună *părer*ea sa asupra operei sale,—atîta tot.—Dar cînd autorul, cum am văzut, ne spune clar că Livaridi și Măcieș reprezintă două neamuri—in loc să ne lase pe noi să tragem

concluzia acesta, atunci el greșește! Greșește și cînd ne vorbește de «*birții țărani*», de «*oropsiții țărani*»,—căci trebuie să *arate* că-s «*bieți*» și „oropsiți“, nu să ne spună el!... Iar cînd ne spune clar că: „In țara rominească nu mor de foame decit oamenii de talent“, atunci autorul cade în gazetărie, cași atunci cînd ne spune că (la petrecerea dela Paris) «*Leahul dădea o lecție*» de patriotism rominesc, Rominilor și, mai ales că, «*nu s'a găsit nișene să-i spună [Leahului] că doina noastră... a răsărit din... suferința adîncă... etc.*»—vorbe foarte adevărate, dar pe care nu trebuia să le spună d. Sandu Aldea... Tot așa autorul trebuia să ne lese pe noi să vedem că «*arendașul n'are nici o legătură cu pămîntul sfînt al acestei țări*», nu să ne-o spue el deadreptul! Să nu ne vorbească, apoi, *dacă e artist* (și e!) de „*stoarcerea averilor din pămîntul frămîntat în singele strămoșilor noștri*“, că e gazetărie pură... Cînd arendașul ride cu cruzime, să nu ne spună autorul: «*Ce crud era rîsul arendașului*», căci ori ne crede prea proști, ori n'are încredere în talentul său: e istoria pictorului care scrie «*cal*» dedesubtul calului său pictat...

Sau, propagandă indirectă prin fraze puse în gura personajelor, fraze care se vede cit de colo că sint ale aceluia care a scris «*romanul*» și care au ca efect artistic de a face ca personajele care le pronunță să fie de carton. Așa, autorul pune explicația *lui* a luxului, în gura lui Măcieș... Acelaș Măcieș are nenorocirea să fie purtătorul polemicii pe care autorul o face împotriva „*gazetărașilor, toți oameni neisprăviți care ne spun pe toate glasurile: țaranul român e leneș, bețiv și hoț*“... Aceste discuții de lucruri prea curente, aceste locuri comune, și în stilul disputelor zilnice, nu sint făcute să mărească valoarea artistică a unei opere!... Iar sfîșitul „*romanului*“: Mișu deputat; Măcieș care constată ridicarea neamului Livarizilor,—oricît ar fi de juste, mi se par lucruri teatrale și foc bengal, după ce, în tot «*romanul*», am văzut o continuă propagandă în ton gazetăresc... E clar că nu eu m'ași ridica împotriva *tendințelor* d-lui Sandu-Aldea, pe care le aplaud—cu oarecare restricții! Dar ași fi fost fericit ca acea tendințe să-l facă să vadă adevărul și să-l facă să simpatizeze cu ceea ce merită să fie simpatizat—și atîta tot: el, autorul, să tacă, să nu să amestece!... Ce admirabilă e scena, cînd vine doctorul la Mărioara, acel păcătos doctor, care ar fi putut'o scăpa, dacă n'ar fi venit de nîntuială! Și ce fericit sint că autorul m'a lăsat pe mine, cetitor, să caracterizez pe acest doctor, și nu mi-a spus el, autorul, singur, sau prin gura vre-unui *porte-parole* al său că: „*Doctorul s'a purtat mizerabil*“...

D. Sandu Aldea are un stil admirabil, o limbă de o siguranță neîntrecută în literatura noastră, expresii cu adevărat poetice, mijloace de stil de primul rang: să dau cîteva exemple măcar: Mărioara tristă: «*iși pleca capu'n piept, se înclina ca o floare ruptă de vînt*»; Mărioara voioasă: «*părea luminată la față ca o floare după ploae*»,—imagini admirabile, doar atîta că, deși la distanță

de 50 pagini, dar bazate pe acelaș efect, fac, oarecum o ușoară impresie de stereotipie; lumina soarelui, năvălind pe geam, după tragerea perdelelor, ca un «hohot de ris», de care am mai vorbit; stolurile de cocori: «două linii lungi, drepte, negre, care se întilneau într'un vîrf ascuțit, ca cele două aripi ale unei săgeți uriașe, fără minier»; Mărioara: „mlădioasă ca o creangă de alun“... dar care se găsește întocmai în Satira I a lui Eminescu, etc. etc.

Și atunci nu pot să nu mă mire,—și să nu mă doară ca o infirmitate a aproapelui,—o sumedenie de expresii gazetărești—tot gazetărești!—prozaice, comune, triviale, pe care mă simt dator să i le reproșez autorului, cu atît mai mult cu cît autorul e un adevărat artist al formei!—Mi-aduc aminte de frecvența formulei: «Ai jură», ori «Ai putea să juri» din *In urma plugului*... Dar în *Două Neamuri* sînt expresii grozave: «*Depărtarea în spațiu* îl făcea să creadă...» Nu e prea «științific?»—«Dar de nicăiri *nu-i suridea nădejdea*».—«*Eu nu cred* să fi dat Dumnezeu...»; vorbește autorul!—«*Aici e marele secret* pentru ce sufletul omenesc..»—«Era o răsfrîngere de raze... un joc de lumină, pe care am văzut-o cu loții»,—adică, vrea să spună autorul: un joc de lumină știut, cunoscut, care se vede adesea, etc.—D. Sandu-Aldea, alături de «hohotul de ris al soarelui», e în stare să scrie: «Cu o oră mai înainte», «Caveant consules» și «Carul progresului!»

Talenta d-lui Sandu Aldea constă într'o puternică viziune a lucrurilor concrete și bine delimitate; într'o formă mai întotdeauna fericită, prin care poate împărtăși și altora viziunea sa. Cu aceste însușiri poate crea schițe admirabile, cum e Sima Baltag (*cîteva* atitudini consecutive care dau un organism), dar nu poate crea romane. Sînt sigur că niciodată nu va fi un romancier în adevăratul înțeles al cuvîntului. (Ași fi fericit să mă desmin Ț printr'un roman adevărat). Mi se pare că d. Sandu Aldea a scris și versuri; nu le-am cetit și, probabil, fiind scriitor începător pe atunci, poate nici nu s'o fi regăsit atunci pe sine,—dar bănuiesc că, dacă ar scrie pasteluri, dacă ar zugrăvi natura, ar da literaturii romînești unele din cele mai frumoase bucăți ale ei.—Gîndiți-vă la descripțiile de natură din *Două Neamuri* (imaginați-le în versuri), amestecate ici și colo cu atitudini de țărani, așa cum se găsesc în acest roman, comparați cu pastelurile lui Alecsandri și veți gici deosebirea mare!..

Am spus aiurea, în trecut, fără să mă explic, că d. Sandu Aldea nu e un poet. Era vorba de *In urma plugului*, acel volum plin de *prușele* unor vătăfi și vechili simpatici.. Am avut dreptul s'o spun și iată pentruce: Pentruca cineva să-mi inspire admirație, să l socot poet, un om superior mie,—pentruca să mi impună—ii cer să aibă un suflet rafinat, distins, de elită. Fie

poetul acela diabolic, imoral, chiar imoral, dar să fie distins! Baudelaire e diabolic și imoral, dar e distins!—Și a sta plin de admirație față cu „*estetica*” unui asasinat, e, desigur, ultimul semn de decadentă, dar aceasta încă se poate împăca cu un spirit distins: distins în perversitate!—A da însă, ca tip simpativ, ca tip reprezentativ al «forței», al „tăriei sufletești” (s'a spus !!), vulgara purtare, comuna purtare a vătafilor și a arendașilor, nu mi se pare de loc distins, în nici un chip! Această atitudine vulgară; fără macar distincția perversității, nu-mi impune de loc: Acel care o are e mai inferior sufletește decit media oamenilor de cultură printre care mă învîrtesc,—și care, vai, nu păcătuiesc prin o prea mare distincție sufletească...

În *Două Neamuri* nu mai văd această atitudine; aci nu văd decit un remarcabil talent descriptiv, care însă se încearcă să producă ceea ce nu e în firea și menirea sa...

G. Ibrăileanu

